

Oscar Pripp

Den segregerande välviljan – kultur som makt

Inledning

Arbetsmarknaden i Sverige är hierarkiskt indelad efter olika nationella eller etniska kategorier (Pripp 2001). Människor med ursprung i västvärlden har i stort sett samma inkomster och tillgång till jobb som majoritetsbefolkningen, sedan följer – på en fallande skala – andra världen (östra Europa) och tredje världen. Det är ett mönster som med andra ord motsvarar en världsordning och som i viss mån även gäller utlandsadoperade (Roth 2001).

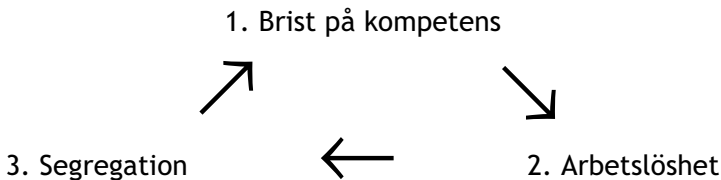
Det finns också ett samband mellan den etniska hierarkin på arbetsmarknaden och utseende. Längre ner i hierarkin är det vanligare med personer med avvikande fenotypiska drag, dvs. utseende, i jämförelse med majoritetsbefolkningen. Ras förknippas dock sällan med människors positioner på arbetsmarknaden i Sverige utan vanligare är att exempelvis rasismen leder tankarna till organiserade – och förledda – unga nazist-sympatisörer. Bilden av rasismen innefattar inte den toleranta och utbildade medelklassen: de som stödjer, vårdar, botar, lär ut, forskar, informerar, rekryterar osv. Min avsikt med denna artikel är att presentera ett perspektiv som lyfter fram "allas" inblandning i den etniska segregationen. Inlägget handlar om hur kultur – och kulturskillnader – används för att förstå och förklara etnisk och rasmässig segregation i Sverige. Jag vill visa hur kulturella perspektiv medför att man främst förlägger integrationsproblemen till immigranterna själva och därigenom lämnar majoritetsbefolkningens inblandning så gott som helt utanför.

Till grund för mitt resonemang ligger ett identitetsperspektiv. Jag ser identiteten som ett resultat av en relation där varje individ å ena sidan har en objektiv identitet, är ett objekt i andras ögon. Med objektiv identitet menas hur individen blir förstådd och bedömd av sin omvärld. Omvärlden kategoriserar och förstår då individen dels utifrån hennes sociala identitet (som kön, ursprung, ålder, klass), dels utifrån hennes personliga identitet (som egenskaper och kompetenser). Den andra, oskiljbara, sidan av identiteten är hur individen upplever sig själv och presenterar sig utifrån hur hon upplever att omgivningen bedömer henne. Det är i relatio-

nen – mellan bedömarnas/uttolkarnas bilder av individen (objektiv identitet) och individens egna bilder (subjektiv identitet) – som maktaspekten kommer in; maktfrågan handlar om vem som har tolkningsföreträde i denna relation och om det finns en dissonans mellan individens självuppfattning och omvärldens dominerande uppfattningar. Tillspetsat handlar det om hur människor tillhörande ojämlika kategorier beskriver och förstår varandra – och vilka konsekvenser detta medför för dem som underordnas.

En minoritetsinriktad modell för integration

Sociologen Hassan Hosseini-Kaladjahi har ägnat en stor del av sitt forskningsarbete åt att skärskåda integrationsarbetet i teori och praktik. Han menar att det är en minoritetsinriktad modell som regeringen utgår ifrån för att bryta etnisk segregation (Hosseini-Kaladjahi 1998, 2002a). Det betyder att man främst vill påverka immigranterna för att segregationen ska brytas. Modellen följer en logik med följande led (i ett slags cirkelresonemang): (1) Bristande kompetens hos individer gör dem (2) arbetslösa vilket skapar (3) segregation, som skapar (1) bristande kompetens som skapar (2) arbetslöshet osv.

Modellens minoritetsinriktning betyder att majoritetens roll lämnas utanför resonemangen. Det kan tolkas som att ett strukturellt fenomen – en etniskt segmenterad arbetsmarknad – förklaras med enskilda immigranternas bristande egenskaper och förmågor (Pripp 2001). Majoritetens uppgift blir att genom sina institutioner öka immigranternas kompetens inom områden som främjar deras integration.¹ Majoriteten förutsätts ha en positiv inverkan, bland annat vad gäller språkinläring.

Det viktigaste ledet i den minoritetsinriktade modellen är (2) arbetsmarknaden, eftersom den präglas av ett direkt maktförhållande mellan

¹ Se t ex *Svenskundervisning för invandrare och invandrarnas arbetsmarknad*. Förslag till riksdagen 2000/01:RR 12. Se även SOU 1996:55 och SOU 1995:76.

arbetsgivare och arbetstagare. I länder som Sverige, vilka helt saknar af-färsinriktade etniska grupper inom näringslivet, ligger detta område så gott som helt under majoritetens kontroll. Majoriteten har i stor utsträckning vetorätt över minoriteten:

Invandraren kan slippa ifrån denna vetorätt bara genom att strunta i att arbeta – något som nästan är omöjligt – eller genom att starta sitt eget företag. Detta område har också sina hårda och ej förhandlingsbara regler. Området styrs helt av arbetsgivarnas intresse och även offentliga sektorn är tvungen att arbeta utifrån samma regler för att överleva. Det betyder att aktörer som kan ha motsägelsefulla funktioner inom andra områden utgör en front när det gäller den egna rollen som arbetsgivare. Det är inte en slump att anpassningens fria spel fungerar på fritiden men inte i arbetet. Och det är inte av en slump att diskriminering visar sig mest på arbetsmarknaden.

(Hossieni-Kaladjahi 2002a:56)

Givetvis är integrationspolitiken betydligt mer motsägelsefull och nyanserad än vad som jag här gör gällande. Det är väl känt att immigranter blir medvetet och omedvetet diskriminerade på arbetsmarknaden (t.ex. ECRI, 2003; Iseskog, 1999; Regeringens prop., 1997/98:165; SFS, 1999:130). Och ofta påtalas majoritetsbefolkningens delaktighet i segregationen. Men åtgärdsförslagen brukar stanna vid vädjanden till arbetsgivarna att ta sitt ansvar.² Eller så flyttas problemets fokus till majoritetsmedlemmar som själva är marginaliserade och knappast har inflytande på arbetsmarknaden. I en diskussion om diskriminering och rasism i exempelvis SOU 1996:55 visar man med hjälp av attitydundersökningar hur negativa attityder till invandrare främst återfinns bland personer med mindre makt och resurser, "bristande kontakter över etniska gränser, låg utbildning, lågt förtroende för politiker och för invandringpolitiken, begränsade erfarenheter av andra länder, upplevd maktlöshet och bristande självkänsla" (SOU 1996:55:172). Alan Pred visar i sin studie *Even in Sweden* (1998) att mönstret är något

2 Goda ambitioner att ta tag i majoritetens roll i exkluderingsprocesserna utmynnar oftast i uppmaningar, vädjanden och i en tro på upplysning. Denna hållning finner man exempelvis i utredningar som *Sverige, framtiden och mångfalden* (SOU 1996:55), *Arbete till invandrare* (SOU 1995:76), *Invandrare som företagare* (SOU 1999:49) och i skriften "Mångfald i arbetslivet. Vägledning för företag, myndigheter och organisationer" (2002), författad av Rådet för mångfald i arbetslivet, som bland annat består av representanter för de fackliga organisationerna, Svenskt näringsliv och Arbetsgivarverket.

ganska typiskt för Sverige, hur majoritetsbefolkningen inte ser sin egen inblandning i etnisk och rasmässig segregation. Rasism och främlingsfientlighet förläggs gärna till vissa platser, som Klippan och Sjöbo, och till grupper i marginalen, som nazister och nydemokrater.

Den minoritetsinriktade modellen verkar alltså träda in i slutändan när majoritetens roll utreds och diskuteras (Hosseini-Kaladjahi, 1998, 2002a, 2002b). Detta drag framgår än tydligare i en undersökning från Europakommissionen mot rasism och intolerans (ECRI 2003), som berömmar Sverige för bland annat skärpt lagstiftning mot diskriminering och hög medvetenhet om extrem och organiserad rasism. Men samtidigt framhålls i rapporten att vardagsdiskrimineringen inte är ett lika erkänt problem och att majoritetens roll i integrationsprocessen är alltför nedtonad. ECRI pekar på hur man inom svensk politik alltför ensidigt förklarar integrationsproblem med tillkortakommanden hos personer med invandrarbakgrund, som att de till exempel har "bristande kunskaper i svenska" eller "avsaknad av lämpliga kvalifikationer" (ECRI 2003:24ff). Av kritiken, som ECRI riktar mot Sverige, framgår också att mindre vikt har lagts vid vad personer med invandrarbakgrund tillför samhället och den skyldighet majoritetssamhället har att anpassa sig efter dem.

I ECRIS rapport kritiseras alltså inte bara minoritetsperspektivet utan också hur komplicerade problem förenklas till att exempelvis handla om individers bristande språkfärdigheter. Sådana förenklingar rubricerar Hosseini-Kaladjahi som *underskattning av en komplex fråga* (2002b).³ Hosseini-Kaladjahi exemplifierar denna underskattning med hur det i storstadskommitténs slutbetänkande (SOU 1998:25:185-218) poängterades flera avgörande orsaker bakom segregationen. Men i regeringspropositionen som följde av detta underlag hade de komplexa orsakssammanhangen omvandlats till frågor om just språk (Hosseini-Kaladjahi 2002b:18). Han refererar till en undersökning av Tom Forsman och Fahrhad Jahanmahan (u.å.), som skriver följande om detta omvandlingsnummer:

Tonvikten ligger på arbetslöshet och låga inkomster. Förslagen handlar bl.a. om en kvalitativt god utbildning, förutsättningar för företagande och folkhälsa. I denna sammanfattning av resultaten av kommitténs arbete förekommer inte "språk" i något sammanhang. I pro-

3 "Underskattning av en komplex fråga" är en av fem ofullkomligheter i svenska integrationssatsningar som Hosseini-Kaladjahi identifierar. De övriga ofullkomligheterna är instabilitet, diskontinuitet, syn istället för intellekt samt toppstyrt underifrånperspektiv (2002b:15-22).

positionen har däremot språket fått en betydande roll. Redan på första sidan sägs att "*de sociala klyftorna*] i ojämnheter i livschanser följer i stor utsträckning etniska linjer. Stärkandet av det svenska språket lyfts därför fram som en av de enskilt viktigaste åtgärderna för att bryta den etniskt betingade segregationen" (Prop. 1997/98:165:1).

(Forsman & Jahanmahan, u.å:3f)

Komplexa problem reduceras genom den minoritetsinriktade modellen. Vid bedömningen av immigranterna blandas deras sociala och personliga identiteter samman, kategoritillhörigheten "invandrare" knyts ihop med personliga bristande egenskaper. Frågan är då hur denna modell knyts till begreppet kultur och dess betydelser.

Den kulturella dimensionen

Minoritetsinriktade åtgärder förekommer förstås i många olika sammanhang. Modellen tillämpas inte bara i storstädernas förortsområden, utan även för regional utveckling och integration i glesbygd. Det framgår exempelvis av Nina Edströms studier av lokala och regionala integrations- och tillväxtingsatsningar i Jämtland och Härjedalen (Edström, 2002a, 2002b). I de regionala och lokala satsningarna uttrycks en ambition att integration och tillväxt ska bygga på ömsesidig delaktighet, där såväl immigranter som kommuner och näringsliv är delaktiga. Men i praktiken blir verksamheterna minoritetsinriktade. Mångfald som tillväxtfaktor är knappast något som får fäste i lokalsamhällen och på arbetsplatser. I praktiken reduceras frågor om mångfald till diskussioner om invandrarnas nödvändiga anpassning och deras alltför avvikande kultur på arbetsplatser.

Man kan fråga sig vilken plats kulturella aspekter får i minoritetsinriktade modeller utanför det nationella sammanhanget. I avhandlingen *Life in the Labyrinth* (2002) synar Suzanne Mason denna kulturaspekt i integrationsarbetet på europeisk nivå. Mason ingick i ett europeiskt forskningsteam, som följde ett av EU initierat och finansierat integrationsarbete i Danmark, England, Grekland, Italien, Sverige och Tyskland. Hennes uppgift var att undersöka bland annat kvinnliga immigranternas framgångar och misslyckanden inom projekt inriktade på att starta egna företag. En avsikt med integrationsverksamheten var att immigrantkvinnorna skulle få användning av sina egna kunskaper och erfarenheter. Väl på fältet – däribland norra Stockholm – gavs inget större utrymme för sådana personliga färdigheter. Integrationsprojekten genomsyrades på centrala och lokala nivåer av orientalistiska och koloniala bilder av "kvinnor från tredje världen". På skilda nivåer fördes resonemang om hur projek-

ten skulle bidra till att minska immigranternas klientisering och "välfärdsberoende" (jfr Carlson, 2002; Kamali, 1997; de los Reyes, 1998).

Kvinnorna avsågs passa för kooperativa företag inriktade på traditionella kvinnoyrsslor. Sådana kulturella perspektiv kringkar möjligheten för kvinnorna att framhålla egna önskningar och kompetenser. Satsningen på att få dem till att bli företagare såg Mason som ett sätt att kringgå strukturella problem bakom deras exkludering från arbetsmarknaden (jfr Hosseini-Kaladjahi ovan). Den övergripande ideologin om kulturell särskillnad, som formulerades på det centrala europeiska planet, gick utan vidare att omsätta lokalt till etnisk-nationella ideologier. De inblandade aktörernas kolonialt präglade förståelse av "invandrarkvinnan" blev på det lokala fältet i Sverige en del av dessa kvinnors konkreta vardagliga erfarenheter.

Även i *Andra rapporten om Sverige*, utgiven av Europakommissionen mot rasism och intolerans, framträder ett besläktat sätt att förstå immigrantkvinnor, exempelvis: "Kvinnor med invandrabakgrund kan känna sig särskilt utestängda från strukturerna i det svenska samhället, eftersom de kan sakna självförtroende ..." eller "Det kan konstateras att barn med invandrabakgrund ofta saknar en positiv förebild, eftersom de inte kan identifiera sig vare sig med sina föräldrar eller med majoritetssamhället." (ECRI 2003:25). I rapporten återfinns även beskrivningar som kombinerar majoritets- och minoritetsperspektivet: "Mindre vikt har lagts på vad personer med invandrabakgrund tillför samhället, och på majoritetssamhällets plikt och behov av att anpassa sig efter och acceptera personer med ny och annorlunda kultur och bakgrund" (s. 26).⁴

Det dominerande bruket av kultur utanför de vetenskapliga sammanhangen bygger på ett traditionellt antropologiskt kulturbegrepp, som innefattar en grupp normer, lagar, föreställningar, tro, konst och, inte minst, sätt att tolka och handla (Dahlén, 1997; Pripp, 1996, 2001, 2002). Begreppet i denna betydelse används till exempel när man talar om svensk kultur, kulturmöten och invandrares kulturer. Det underhålls bland annat i böcker med pedagogiska ambitioner, som boken *Tvärkulturell kommunikation i förskola och skola* (Hedencrona & Cós-Dienes 2003), avsedd för utbildning och fortbildning av blivande och verksamma pedagoger:

4 Vad gäller nationella integrationssträvanden förekommer liknande resonemang om invandrare och välfärdsberoende i exempelvis SOU 1995:76. En utmärkt inblick i det minoritetsinriktade integrationsperspektivet ger Marie Carlson i sin avhandling *Svenska för invandrare – brygga eller gräns?* (2002). Boken speglar exempelvis sfi-verksamhetens etnisk-ideologiska prägel med kulturfostern och sätt att förstå "invandrarkvinnor".

Nationella och etniska grupper är tillräckligt stora och i regel organiserade för att kunna ge ram för olika kulturella yttringar. De kan upprätthålla olika institutioner som täcker och ger viss stabilitet åt kulturens alla former som t.ex. samhällsbyggnad, utbildning, religion, rättsväsende, näringsliv och konst. De innefattar och förenar olika åldersgrupper, samhällsgrupper och intressegrupper. Dessutom sammanfogas de flesta av ett (eller ett begränsat antal) gemensamma språk och en gemensam historia. Genom att den etniska/nationella kulturen täcker livets alla områden utgör den en ganska naturlig grund för att knyta enskilda personers kulturella tillhörighet till och på detta vis vara identitetsskapande. /.../ I denna bok används ordet "kultur", om inget annat anges, i nationell/etnisk bemärkelse.

(Hedencrona & Cós-Dienes 2003: 15-16)⁵

Problemet med det traditionella antropologiska kulturbegreppet är att det tillkommit – och under lång tid brukats – för kolonialistiska och nationalistiska ändamål. Det underbygger alltjämt skillnader mellan befolkningskategorier och gör dessa olikheter förståeliga för människor i väst (och för nationella majoriteter).⁶ Detta kulturbegrepp framskymtar inte bara i integrationsfrämjande projekt i landets glesbygder och storstäder. Det underhålls i en rad andra sammanhang där kontrastering mellan den nationella kulturen och andra kulturer används för att förklara etniska gruppers tillkortakommanden, göra deras underordning förståelig och mana till deras anpassning. Inte minst är detta drag framträdande i Marie Carlssons avhandling om sfi-undervisningens (Svenska för invandrare) ideologiska och fostrande karaktär (Carlson, 2002; jfr Holmdahl & Pripp, 2001). Sfi-undervisningen är intimt förknippad med immigranternas anpassning till arbetsmarknaden. Eftersträvansvärd svenskhet står ofta i sådana sammanhang för egenskaper som att vara demokratisk, modern, kommunikativ

5 Jfr även andra böcker med liknande pedagogiska ambitioner att förklara och bemästra kulturskillnader: Herliz 1989, 1991, Hasselroth 1994, Ekblad 1996.

6 Kulturbegreppet var ett verktyg för att bygga upp "den andre" och skapa skillnader (Abu-Lughod 1991), ett sätt att befästa ett ojämnt förhållande och underbygga en historisk uppdelning mellan väst och resten av världen (Hall 1992). Antropologen Tommy Dahlén (1997) visar hur just detta traditionella kulturbegrepp är särskilt lämpat för att användas i kommersiella, politiska och ideologiska sammanhang. Senare diskussioner, reflexiv kritik och utvecklandet av varianter av kulturbegreppet bland antropologer har nästan inte vunnit någon genomslagskraft alls utanför de egna disciplinränderna.

och ha en särskild social och kulturell kompetens. Svenskheten mejslas fram gentemot underförstådda antaganden om vad som är osvenskt. Det osvenska blir då det odemokratiska, föråldrade, icke-kommunikativa och hierarkiska, dvs. man befäster samtidigt bilden av "den andres" värderingar och normer (Berg, 1996; Hall, 1992; Said, 1993). Kulturella skillnader mellan svenskt och icke-svenskt uttrycks dock i de flesta sammanhang som något outtalat självklart, något som är så inarbetat att innebörderna inte behöver förklaras mellan sändare och mottagare. En sådan förklaring gav till exempel en arbetsgivare med rekryteringsansvar inför nyinkommen statistik, som visar hur universitets- och högskolestudenter med utländsk bakgrund har betydligt svårare att få jobb efter examen än sina svenska kurskamrater (siffror från Högskoleverkets årsrapport 2003):

Jättetråkigt, men jag är inte förvånad, Jag tror att det handlar om att man inte känner till andra kulturer tillräckligt bra, vilket innebär att man inte vet hur personer med utländsk bakgrund kommer att passa in i ett svenskt företag.

(SvD 2003-06-03)

I samma tidningsartikel möter vi chefen för Högskoleverket, organisationen bakom statistiken, som inför de nedslående siffrorna reagerar med en vädjan om bättring hos ansvariga aktörer på arbetsmarknaden: "Det enda man kan göra är att upplysa, att ta fram fakta och uppmana arbetsgivare att tänka till..." Högskoleverkets chef tillägger att man närmare måste utreda hur rekrytering går till och att det gäller att ta fram bevis på att det handlar om diskriminering. En sådan hållning tolkar jag som ett uttryck för en *ambivalens*, en osäkerhet över om problemet verkligen har strukturella och inte individuella orsaker (knutna till varje enskild arbetssökande).⁷

Den här ambivalenta hållningen är vanlig då man ska identifiera orsakerna bakom etnisk och rasmässig segregering på arbetsmarknaden. En forskare som vill bli betrodd, måste utesluta en mängd variabler gällande individuella egenskaper hos de exkluderade. Det kan då handla om kulturella karakteristika, boendeförhållanden, vistelsetid i Sverige, utbildning, utbildningens översättbarhet, språkkunskaper och humankapital; faktorer som gärna ställs mot förändringarna inom "den svenska" arbets-

7 Paralleller finner man exempelvis i SOU 1996:55, bland annat förslagen på åtgärder för att öka sysselsättningen (s. 394), och i redogörelsen för remissinstansernas reaktioner på invandarpolitiska kommitténs delbetänkande om majoritetsinriktade insatser (SOU 1995:76:22f).

marknaden (jfr Brommé m.fl.). Dessa möjliga förklaringar upprepas nästan som ett mantra som först måste uteslutas innan forskaren kan påvisa diskriminerande handlingar hos majoriteten. Bevisbördorna är med andra ord olika beroende på vilken part i exkluderingsprocessen som forskaren synar.

Stereotyper mellan majoriteter och minoriteter underhålls ofta av empiriska belegg och undersökningsresultat, till exempel om kulturskillnader, kriminalitet och språkkunskaper (Bhabha 1994:66). Djupt förankrade stereotyper ges faktiskt tolkningsföreträde före faktorer som utmanar majoritetens egna kulturella självbilder. Stereotyperna är framför allt verksamma och livskraftiga då man ska förklara sociala skillnader. En majoritet brukar inta en ambivalent och osäker hållning då den konfronteras med fakta som motsäger stereotyperna om andra befolkningskategorier (Bhabha 1994). Ambivalensen – inför vad en grupps underordning beror på – utgör i sig en diskriminerande kraft; ambivalensen legitimerar den minoritetsinriktade modellen genom att påkalla behovet av fortsatta kartläggningar och utredningar av minoritetsmedlemmarna.⁸

Vardaglig rasism

Diskriminering och rasism förläggs, som sagt, ofta till tydliga och explicita sammanhang. Vardagliga handlingar på en mer subtil nivå är betydligt svårare att komma åt och att påvisa. Det framgår av Viveca Motsielos studie *Det måste vara något annat. En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen* (2003). Undersökningen visar hur det förekommer en vardaglig kulturell rasism där rasmässiga drag sammankopplas med antaganden om kulturella egenskaper, något som även drabbar utlandsadoperade barn. Sådana erfarenheter är vanliga bland barn och ungdomar med "osvenskt" utseende. Men de subtila formerna för sådan exkludering gör att barnen inte förmår att bearbeta och förstå detta som rasism förrän längre upp i tonåren eller som unga vuxna.

Den vardagliga rasismen uppenbarade sig i svårtolkade situationer som först genom sina upprepningar skapade ett tydligt återkommande möns-

⁸ Sociologen Charles Tilly (1998) visar hur institutioner och organisationer organiserar ojämlikhet utifrån vad han benämner "ojämlika parställda kategorier" och syftar på hur ojämlikhet har strukturerats under århundraden – och alltjämt struktureras i dagens samhälle. De ojämlika parställda kategorierna kan vara man/kvinnor, medborgare/utlänning, underklass/överklass och tillämpas kring eftersträvsvärda resurser. Det är alltså ingen slump att sådana ojämlika parställda kategorier framträder med hjälp av kulturella förklaringar på arbetsmarknaden.

ter för dem som utsattes. För den enskilde kunde det handla om att bli identifierad som kriminell, vilket blev tydligt i bemötandet från poliser och butikspersonal. De unga hade också erfarenheter av hur lärare automatiskt förutsatte att de hade lägre formella kunskaper, att de var lågpresterande och inte behärskade det svenska språket. De berättade om utsatthet under färd med kollektivtrafiken, om medresenärers hotfullhet och negativa omdömen. Andra återkommande upplevelser var vanan vid att uppfattas som opålitlig. Flickor upplevde hur omgivningen sexualiserade dem och hur de sammanknippades med kropp och behov istället för intellekt (jfr Berg 1998).

Omgivningens kulturella rasism bygger sällan på medvetna rasistiska handlingar. Snarare är det lika vanligt att den vardagliga rasismen är en effekt av välutbildade och upplysta människors sätt att vända sig till och att förstå de unga efter kulturella mallar. De kulturella mallarna behöver inte uttryckligen handla om hur andra kulturer är, utan om hur ungdomarna uppfattas i förhållande till vad som ses som typiskt svenskt. Det kanske största problemet för de unga i Motsieloas studie var just att omgivningen bemötte deras reaktioner som övertolkningar, överkänslighet och överdrifter. Vuxna svenskars ambivalenta tolkningar av ungdomarnas erfarenheter skapade också en osäkerhet hos ungdomarna själva över sina upplevelser. Många hade som små varit övertygade om att särbehandlingen berodde på deras personliga egenskaper.⁹ Ungdomarna i studien upplevde denna form av rasism vara värre än den organiserade och öppet uttryckta rasismen.

Ungdomar och mediabilder

Den minoritetsinriktade modellen och det koloniala perspektivet är kanske som mest framträdande i massmediernas bevakning av etniska minoriteter. Det framgår av studier gjorda både utomlands och i Sverige (Brune 1998). Själv studerade jag mediareporteringen om bostadsområdet Fittja i norra Botkyrka mellan åren 1998 och 2000 (Pripp 2002). I de undersökta artiklarna, notiserna och krönikorna (163 stycken) är förståelsen av förorten synonym med förståelsen av invandrare, kriminalitet och sociala problem. Journalisternas teman och förståelseformer korreponderar med de bilder som ungdomarna upplevde att omgivningen hade av dem i Motsieloas studie om vardaglig kulturell rasism. Artiklarna be-

⁹ Våra erfarenheter vid Mångkulturellt centrum är att även själva studien inte alltid uppfattats som trovärdig när vi presenterat den för institutioner och organisationer.

handlar bland annat ämnen som kriminella pojkar, ungdomar som behöver vägledning och som är alltför traditions- och kulturbundna, flickors oskulder, sexualitet och ofrihet. I media underkänns också ungdomarnas föräldrar som förebilder och uppfostrare. Underförstått kommuniceras att barnen och ungdomarna inte bör lyssna alltför mycket på sina "invandrarföräldrars" krav på förhållningssätt. Skötsamma och framåtblickande ungdomar och liberala föräldrar lyfts fram – men med ambivalens – som undantag i förhållande till de traditionsbundna och problematiska invånarna i övrigt. De blir undantagen som bekräftar regeln. I stort sett är det också dessa ämnen som boende och arbetande i området tillåts att berätta om och kommentera när de kommer till tals. I materialet finns inga artiklar där de boende och verkande i Fittja talar om något annat. Så här framställs till exempel några Fittjaungdomar, som studerar vid Södertörns högskola:

De är unga och smarta, familjen sätter sitt hopp till dem. Unga invandrarkvinnor som läser på högskolan pressas hårt. Å ena sidan är föräldrarna stolta över dem och vill att de ska göra karriär. Å andra sidan är de livrädda för att deras döttrar ska förälska sig före äktenskapet och dra vanära över familjen. /.../ – Jag vill uppfylla mina föräldrars dröm. De har haft ett tufft liv som gästarbetare i Tyskland. Redan i första klass kunde jag mer än dem, säger hon (Renate). På Café Alfred på Södertörns högskola vimlar det av ansikten som inte ser svenska ut. 36 procent av studenterna har invandrarbakgrund. Frågar man studenterna svarar de att det beror på att skolan ligger mitt i "svartskalleland", Fittja och Alby ligger på bussavstånd. Många känner sig hemma här och invandrarkvinnor tillåts inte gärna studera för långt från hemorten. Men det är flickorna som läser vidare. Nästan 70% av invandrarstudenterna på Södertörn är kvinnor. – Grabbarna kanske tycker bättre om att baka pizzor och köpa Mercedes, säger 20-åriga Leyla från Turkiet som läser på Europaprogrammet. För henne och hennes syster är högskolestudier ett naturligt steg som föräldrarna uppmuntrar. Men det är samtidigt ett sätt att frigöra sig, att skaffa ett ökat livsutrymme. /.../ Leyla bor själv i en studentlägenhet vid skolan, vilket är ovanligt. Men det finns en gräns för friheten. – Den gränsen går vid sex före äktenskapet. Där måste jag vara lojal mot mina föräldrar. Jag kanske har mina egna åsikter om det, som jag kan prata med min syster om. Men inte med mina föräldrar, tyvärr. /.../ Men om man blir förälskad under studierna, vad händer då? Både Renate och Rina säger båda kategoriskt: 'jag har inte tid med förälskelser'. De har båda fulltecknade almanackor. Renate är proffspolitiker och jobbar som sakkunnig åt statsminister Göran Persson. Rina

jobbar även hon extra och är dessutom lärare i asiatiska kampsporter. /.../ i det långa loppet kommer högre studier förändra villkoren för invandrarkvinnor.

(DN 010611)

Bilder av det här slaget skapar en nyfikenhet på beskrivarna, de som gör anspråk på att beskriva verkligheten, och som därigenom ger de beskrivna objektiva identiteter, det vill säga anger hur omvärlden bör förstå och bedöma Södertörnstudenterna ovan. Det kanske tydligaste mönstret som framkommer i artiklarna är medias genomgående etnisk-nationalistiska drag, hur immigranterna skildras och bedöms utifrån en underförstådd svenskhetsskala (jfr Brune 1998). Denna skala innebär i stora drag att immigranterna bedöms utifrån kriterier som exempelvis antal kontakter de har med svenskar, deras språkfärdigheter i förhållande till standard-svenska, antaganden om att ju mer självständiga och fria de är desto svenskare är de/har de blivit, ju mer avvikande och kriminella de är desto mindre svenska är de osv. Det är en svenskhetsskala som har sin utgångspunkt i det minoritetsinriktade perspektivet och som återkommer till exempel inom sfi-undervisningen, integrationsåtgärder och i diskussioner om invandrades svårigheter på arbetsmarknaden.

I boendeundersökningar genom åren, i Fittja och andra utpekade förortsområden, framför de boende kritik mot medias negativa stämpling, oavsett vad själva undersökningen handlar om. Det förekommer inte enbart svartmålande artiklar om miljonprogrammets områden i media. Ändå upplever de boende att det finns en svart nyans i det mesta som rapporteras. De ser något strukturellt utifrån sin position som beskrivna och uttolkade, likt ungdomarnas identifiering av vardagsrasism i Mot-sieolas studie. De lägger märke till hur retoriska och tankemässiga figurer upprepar sig och hur även positiva nyheter, "en vit poesi", förutsätter en uttalad eller outtalad svart klangbotten. Endast i undantagsfall kritiserar invånarna sanningshalten i enskilda artiklar. Det är det återkommande reducerade och ensidiga som är problemet menar man. Enligt min tolkning av invånarnas reaktioner anspelar de på hur deras personliga identiteter skyms av hur omvärlden bedömer deras sociala identiteter, hur år av återkommande mediareportering utifrån vissa givna aspekter skapar problem när de interagerar med till exempel arbetsgivare. Denna process präglas av extremt ojämlika styrkeförhållanden mellan beskrivarna och de beskrivna. Konsekvenserna kan illustreras med följande avslutande ord från en mamma i Mirjaliisa Lukkarinen Kvists studie *Patienterna, vårdcentralen och mångfalden* (2002), om hur bilderna blir till konkreta vardagliga erfarenheter och begränsar ungdomars handlingsutrymme:

Det som gör ont är att våra barn har problem. Man lämnar de här problemen till barnen. Barnen betraktas som invandrare. Min dotter känner av det. När hon sökte jobb, hon läser på universitetet, men när hon till exempel söker till sommaren, hon märker att när man säger Fittja, så är det ..., när de säger: "var bor du?" "Fittja", hon märker på en gång att det är någonting som inte är ...; att hon inte är välkommen kan säga.

(Lukkarinen Kvist 2002:50)

Referenslitteratur

- Abu-Lughod, L. (1991). Writing against culture. I: Fox, R.G. (red.) *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- Berg, M. (1998). *Hudud. Ett resonemang om populärorientalismen, bruksvärde och världsbild*. Stockholm: Carlsson.
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Broomé, P., Bäcklund, A-K. & Olsson, R. (1996). *Varför sitter brassen på bänken? eller Varför har invandrarna så svårt att få jobb?* Stockholm: SNS Förlag.
- Brune, Y. (red.) (1998). *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlsson.
- Carlson, M. (2002). *Svenska för invandrare – brygga eller gräns? Syn på kunskap och lärande inom SFI-undervisningen*. Göteborg: Department of Sociology, Göteborg University.
- Dahlén, T. (1997). *Among the Interculturalists. An Emergent Profession and its Packing of Knowledge*. Stockholm: Department of Social Anthropology, Stockholm University.
- Dagens Nyheter 2001-06-11. de los Reyes, P. (1998). Det problematiska systemskapet. *Historisk Tidskrift*, 118, 335-356.
- ECRI. (2003) Andra rapporten om Sverige. <http://www.sverigemotrasism.nu/upload/docs/EcireportSweden1.doc>
- Edström, N. (2002a). *Integration i Region. Immigranter och utveckling i Jämtland och Härjedalen*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Edström, N. (2002b). *Utvärdering av "Projekt Nybyggarland del 2": Kvinnligt Nätverk*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Ekblad, S. (1996). Erfarenheter från invandrarprojekt på Fittja psykiatriska öppenvårdsmottagning. I *Kulturell psykiatri. Föredrag från en konferens*. Stockholm: Spånga-Kista psykiatriska sektor.

- Forsman, T. & Jahanmahan, F. (u.å.). *Språkbrister – symptom eller sjukdom?* Hudinge: Södertörns högskola.
- Hall, S. (1992). *The West and the Rest. Discourse and Power. I:* Hall, S. & Gieben, B. (eds). *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Hasselroth, T. (1994). *Sverige blandat. Svar på vanliga frågor om invandrare och flyktingar*. Stockholm: BonnierCarlsen Bokförlag AB.
- Hedencrona, E. & Kós-Dienes, D. (2003). *Tvårkulturell kommunikation i förskola och skola*. Lund: Studentlitteratur.
- Herlitz, G. (1989). *Kulturgrammatik. Hur du ökar din förmåga att umgås med människor från andra kulturer*. Uppsala: Konsultförlaget AB.
- Herlitz, G. (1991). *Svenskar – hur vi är och varför vi är som vi är*. Uppsala: Konsultförlaget AB.
- Holmdahl, J. & Pripp, O. (2001). *Slagsträdet – ett motivationshöjande projekt?* Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (1998). *Fåglar i vattenspegel. Utvärdering av integrationsprojekten i Botkyrka kommun*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (2002a) Lokal integration. Hinder och möjligheter i integrationsarbetet i ett lokalsamhälle. I Pripp, O. & Ramberg, I. (red.). *Fittja, världen och vardagen*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (2002b) *Stora fiskar äter fortfarande små fiskar. Helhetsutvärderingen av storstadssatsningen i Botkyrka kommun*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Högskoleverkets årsrapport 2003*. <http://www.hsv.se/>
- Isekskog, T. (1999). *Diskriminering i arbetslivet*. Stockholm: Thomson fakta.
- Kamali, M. (1997). *Distorted Integration. Clientization of Immigrants*. Uppsala: Uppsala Multiethnic Papers.
- Lukkarinen Kvist, M. (2002). *Patienterna, vårdcentralen och mångfalden*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Mason Almgren, S. (2002). *Life in the Labyrinth. A Reflexive Exploration of Research and Politics*. Umeå: Umeå universitet.
- Motsieloa, V. (2003). *Det måste vara något annat. En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Mångfald i arbetslivet. Vägledning för företag, myndigheter och organisationer 2002. Rådet för mångfald i arbetslivet. <http://www.mangfald.com>
- Pred, A. (1998). *Even in Sweden*. Berkeley, California: University of California Press.
- Pripp, O. (1996). Etniska gränser och gränssnitt. I Arnstberg, K-O. (red.). *Boja eller befrielse? Om etnicitetsforskningens inriktning och dess konsekvenser*. Tumba: Mångkulturellt centrum.

- Pripp, O. (1998). En studie av assyriska och syrianska hemsidor på Internet. Stencil. Etnologiska institutionen vid Stockholms universitet.
- Pripp, O. (2001). *Företagande i minoritet. Om etnicitet, strategier och resurser bland assyrier och syrianer i Södertälje*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Pripp, O. (2002). Media och levd erfarenhet. I Pripp, O. & Ramberg, I. (red.) *Fittja, världen och vardagen*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Proposition 1997/98:165, *Utveckling och rättvisa en politik för storstaden på 2000-talet*. <http://www.riksdagen.se/debatt/propositioner/>
- Roth, D-O. (2001). Etnisk diskriminering och "Sverige-specifik" kunskap. Vad kan vi lära från studier av adopterade och andra generationens invandrare? *Ekonomisk debatt*, 29 (8): 535-546.
- Said, E. (1993). *Orientalism*. Stockholm: Ordfront.
- SFS (Svensk författningssamling) 1999:130. Lagen mot etnisk diskriminering.
- SOU 1995:76. Arbete till invandrare. Delbetänkande av invandrarpolitiska kommittén. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1996:55. Sverige, framtiden och mångfalden. Slutbetänkande från invandrarpolitiska kommittén. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1998:25. *Tre städer. En storstadspolitik för hela landet. Slutbetänkande från Storstadskommittén*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1999:49. *Invandrare som företagare. För lika möjligheter och ökad tillväxt*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Svenska Dagbladet* 2003-06-03. Utländskt namn stort minus på arbetsmarknaden.
- Svenskundervisning för invandrare och invandrarnas arbetsmarknad*. Förslag till riksdagen 2000/01:RR 12
- Tilly, C. (2000). *Beständig ojämlikhet*. Lund: Arkiv Förlag.
- Turner, T. (1993). Anthropology and Multiculturalism. What is anthropology that multiculturalists should be mindful of it? *Cultural Anthropology*, Vol. 8 No. 4:411-429.